

Role královny a jejich reflexe ve Zbraslavské kronice

VĚRA VEJRYCHOVÁ

Jako výjimečným a v pramenech relativně dobře viditelným figurám byla středověkým královnám vždy věnována značná pozornost badatelů, a to bez ohledu na feministické přístupy určující rozvoj *women's history* a posléze také *gender history*. Vedle souhrnných zpracování politických dějin vrcholného a pozdního středověku, v nichž se královny nevyhnutelně objevují, se do monografického pojednání jejich osudů v českém prostředí stejně jako jinde v Evropě promítla vlastenecky zabarvená perspektiva. V ní jsou královny společně s dalšími výraznými ženskými postavami nahlíženy jako součást pomyslného národního panteonu.¹ Porevoluční historiografická produkce povětšinou volí strážlivě faktografické hledisko, ač některými interpretacemi a závěry prosvítá snaha o empatické nahlížení situace středověkých žen, královny nevyjímaje, v souvislosti s jejich postavením v patriarchální společnosti. Takový přístup ovšem mnohdy vychází z předpokladu esenciálního žensství, jež by zůstávalo neproměnné napříč dějinami, a proto by bylo možné je vykládat optikou současných představ a vzorců chování.²

1) Např. *Královny, kněžny a velké ženy české*, ed. Karel STLOUKAL, Praha 1940; *Česká žena v dějinách národa*, ed. Růžena BEDNAŘÍKOVÁ-TURNWALDOVÁ, Praha 1940.

2) Srov. Fabio DEI, *Gender and Roles from an Anthropologist's Point of View*, in: *Political Systems and Definitions of Gender Roles*, ed. Ann Katherine Isaacs, Pisa 2001, s. 225–233; z domácích postřehů k tomuto problému především Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: *Dějiny ženy aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, edd. Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková, Pardubice 2006, s. 19–31; Jana RATAJOVÁ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, tamtéž, s. 33–40.

Osudům českých královen se samozřejmě dostalo zhodnocení v rámci politických dějin, a to jak v rámci souhrnných prací, tak jednotlivě zaměřených studií.³ Pozornosti se do jisté míry dočkala rovněž problematika ženského královského mecenátu a vlivu v oblasti umění.⁴ V náznaku byla zpracována některá témata, jež s sebou přinesly tradiční dějiny žen.⁵ Královen a princezen se rovněž dotkl, byť v podstatně omezenější míře, výrazný zájem posledních let o panovnické dvory, jejich složení, funkční uspořádání i každodenní život.⁶ Stranou pak nezůstal ani výzkum jejich majetkových poměrů.⁷ Navzdory těmto počínům však v české medievistice prakticky vůbec nerezonují konceptuální přínosy genderových studií.⁸ Aplikace jejich postulátů na výzkum moci královen se přitom nabízí jako doplňující perspektiva pro pochopení rolí, které byly těmto ženám ve středověké společnosti připisovány.

Zkoumání vztahu mezi genderovými a mocenskými aspekty pozice královen bylo v západoevropské historiografii otevřeno na konci šedesátých let 20. století. Marion Facinger studovala status královny, normy, které jej určovaly, stejně jako

3) K jednotlivým osobnostem výběrově Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Alžběta Rejčka*, Dějiny a současnost 13/5, 1991, s. 7–12; Marek SUCHÝ, *Dobrá královna Anna Česká*, Dějiny a současnost 21/3, 1999, s. 8–12; František KAVKA, *Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky*, Praha – Litomyšl 2002; Božena KOPÍČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká (1292–1330)*, Praha 2003; Irena PROKOPOVÁ, *Guta Habsburská – česká královna a její dvůr*, Muzejní a vlastivědná práce 4, 2005, s. 189–211; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Anežka, vévodkyně rakouská, dcera českého krále (1269–1296)*, Mediaevalia Historica Bohemica 13, 2010, s. 47–76; Kateřina TELNAROVÁ, *Anna, královna česká. Nejstarší dcera Václava II. a její osudy*, Mediaevalia Historica Bohemica 13, 2010, s. 77–110; Dana STEHLÍKOVÁ, *Nenáviděná a zapomenutá. Česká královna Beatrix*, Dějiny a současnost 32/12, 2010, s. 17–20; Tereza MAZANCOVÁ, *Kateřina Lucemburská*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2011, s. 99–109.

4) Např. Jan KVĚT, *Iluminované rukopisy královny Rejčky: Příspěvek k dějinám české knižní malby ve století XIV.*, Praha 1931; Milena BARTLOVÁ, *Was Queen Sophia of Bavaria an Art Patron?*, in: Prag und die großen Kulturzentren Europas in der Zeit der Luxemburger (1310–1437), edd. Markéta Jarošová – Jiří Kuthan – Stefan Scholz, Praha 2008, s. 623–634; Klára BENEŠOVSKÁ, *Das Zisterzienserinnenkloster von Altrbrunn und die Persönlichkeit seiner Stifterin*, in: Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy, ed. Jerzy Strzelczyk, Poznań 1992, s. 83–100; TÁŽ, *Aula Sanctae Mariae, abbaye cistercienne féminine de fondation royale*, in: Cîteaux et les femmes. Actes de Rencontres de Royaumont 1998, edd. Bernadette Barrière – Marie-Élisabeth Henneau, Paris 2001, s. 55–71; *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, ed. TÁŽ, Praha 2010; *Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008*, ed. Jiří ŠTĚPÁN, Ústí nad Orlicí 2009.

5) Např. Božena KOPÍČKOVÁ, *Projevy mateřského citu nebo smyslu pro povinnost u bezdětné české královny Žofie?*, in: Donum magistrae. Ad honorem Dana Martínková, edd. Zuzana Silagiová – Hana Šedinová – Petr Kitzler, Praha 2007, s. 179–188.

6) Ze série publikací k tomuto tématu zejm. Irena MORAVCOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské, mezi lety 1246–1266*, in: Dvory a rezidence ve středověku I, ed. Dana Dvořáčková-Malá, Praha 2006, s. 21–42. Dále např. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královské dcery na dvoře Václava II.*, Dějiny a současnost 35/3, 2013, s. 14–18.

7) Např. Josef ŠRÁMEK, *Královna Eliška Rejčka, paní věnných měst (1288–1335)*, Chrudimské vlastivědné listy 17/5, 2008, s. 17–19; Jana VÍTOVÁ, *Majetkové poměry královny Elišky Rejčky*, Historica Olomucensia 41, 2012, s. 35–54.

8) K tomu Michaela MALANÍKOVÁ, *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*, in: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, edd. Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpř, Brno 2009, s. 603–609, se zaměřením na prameny městské proveniencie a jejich vypovídací možnosti pro genderově vedený výzkum tohoto prostředí.

výsady z něj plynoucí v kontextu kapetovské Francie a zmapovala proces postupného úpadku moci královen, který měl začít po roce 1000 a pokračovat až do 12. století.⁹ Vycházela z přesvědčení, že politická moc, původně zakotvená v rodinných strukturách, získává nové těžiště s rozvojem státního aparátu, který ženy apriorně vylučuje. Dvě americké badatelky, Jo Ann McNamara a Suzanne Wemple, tyto závěry rozšířily na celou feudální společnost.¹⁰ Úřad královny tak měl být ve vrcholném a pozdním středověku omezen na funkci ryze symbolickou. V dalším bádání nicméně tato teze prošla určitými revizemi, jež tvrzení o postupném úpadku politické moci královen zrelativizovaly.¹¹

Problematika vztahu mezi ženstvím a veřejnou mocí byla znovu do hloubky promyšlena v průběhu devadesátých let, jak dosvědčuje vznik hned několika významných sborníků.¹² Ty představují zásadní přínos pro způsob uvažování o postavení královny a jejích funkcích ve středověké společnosti. Klíčová otázka zní: Jak lze v politickém systému, který úřady uděluje v rámci zemské či dvorské služby, a to výhradně mužům, definovat tento jediný světský ženský úřad? Genderová analýza výroku Johna Wallace-Hadrilla, že urozené ženy franské společnosti mají být z hlediska svých rozsáhlých pravomocí považovány za *honorary men*, vedla některé badatele k závěru, že královna mohla být politicky vlivnou osobou, pouze pokud byla zbavena svého genderu a nadána genderem novým, který jediný opravňoval k výkonu moci.¹³ Základním úskalím tohoto pohledu je nejen to, že

9) Marion FACINGER, *A Study of Medieval Queenship: Capetian France, 987–1237*, Studies in Medieval and Renaissance History 5, 1968, s. 3–48.

10) Jo A. McNAMARA – Suzanne WEMPLE, *The Power of Women Through the Family in Medieval Europe, 500–1100*, Feminist Studies 1, 1973, s. 126–141, reed. in: Gender and Power in the Middle Ages, edd. Mary Erler – Maryanne Kowaleski, Athens 1988, s. 83–101.

11) K revizi role královny v karolínském období srov. Janet NELSON, *Les reines carolingiennes*, in: Femmes et pouvoirs des femmes à Byzance et en Occident (VIe–XIe siècles), edd. Stéphane Lebecq – Alain Dierkens – Régine Le Jan – Jean-Marie Santerre, Villeneuve d'Ascq 1999, s. 121–132. Závěry J. McNamary a S. Wemple reviduje pro francouzské prostředí Régine LE JAN, *L'épouse du comte du IXe au XIe siècle: transformation d'un modèle et idéologie du pouvoir*, in: Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Âge, ed. táž, Paris 2001, s. 65–73. Martin AURELL však potvrzuje od 12. století úpadek ženské moci v rámci hraběcích svazků v Katalánsku, *Les noces du comte. Mariage et pouvoir en Catalogne (785–1213)*, Paris 1995, s. 550–553. V říšském prostředí konstatuje úpadek moci královen/císařoven od poloviny 12. století Amalie FÖSSEL, *Die Königin im mittelalterlichen Reich. Herrschaftsausübung, Handlungsspielräume*, Stuttgart 2000; Táž, *From the Consors Regni to the Koenigs Husfrouwe? Some Comments on the Decline of the Queen's Power in the Medieval German Empire*, in: Femmes de pouvoir, femmes politiques durant les derniers siècles du Moyen Âge et au cours de la première Renaissance, edd. Éric Bousmar – Jonathan Dumont – Alain Marchandisse – Bertrand Schnerb, Bruxelles 2012, s. 83–90.

12) *Women and Sovereignty*, ed. Louise FRADENBURG, Edinburgh 1991; *Medieval Queenship*, ed. John PARSONS, New York 1993; *Queens and Queenship in Medieval Europe*, ed. Anne DUGGAN, London 1997; v přehledové zkratce potom Raphaela AVERKORN, *Women and Power in the Middle Ages: Political Aspects of Medieval Queenship*, in: Political Systems, s. 11–30.

13) Také Hedvika z Anjou byla roku 1384 korunována *ad regem*, srov. Stephan FLEMMIG, *Die Herrscherweihe des Hedwig von Anjou nach dem Krakauer Ordo ad regem benedicendum als Quelle spätmittelalterlicher Herrschaftsauffassung*, Acta Poloniae Historica 95, 2007, s. 5–40, stejně jako její sestra Marie, která je korunována jako *rex Hungariae* a nazvána *rex foemineus*, ačkoli se sama v listinách titulovala *Dei gratia regina Hungariae*, srov. János BAK, *Roles and Functions of Queens in Árpáadian and Angevin Hungary*, in: Medieval Queenship, s. 13–22, zde s. 21.

veřejnou moc pojímá jako výhradně mužskou, ale že přehlíží vůbec nejvýznamnější aspekt související s pozicí královny: její moc totiž pramení právě z těch rolí, které jí jsou určeny v závislosti na genderových představách středověké společnosti.¹⁴ Toto pouto se explicitně formuluje v sálské titulatuře, jakkoli vzácné, kde je královna, případně císařovna označována jako *regni thorique nostri consors*, společnice v naší vládě a loži.¹⁵ Ačkoli v celé řadě zemí nebyly královské dcery vyloučeny z možnosti dědičného nástupu na trůn (přestože v praxi k tomu docházelo zřídka), byla skutečným zdrojem moci naprosté většiny středověkých královen jejich blízkost fyzickému tělu krále (stávajícího i budoucího), tedy jejich manželství a mateřství.¹⁶ Jejich moc se samozřejmě symbolicky upevňovala a vizualizovala prostřednictvím rituálů, tj. především korunovacích, ale také slavnostních vjezdů (*adventus reginae*). Bylo by jistě chybou význam těchto událostí zajišťujících jeden z důležitých komunikačních aktů mezi královskou mocí a obyvatelstvem přehlížet. Je ovšem zřejmé, že ačkoli uvedené rituály nepochybně upevňovaly důstojnost královny, současně potvrzovaly moc vycházející z jejího ženství a z úkolů, které primárně definovaly její úřad. Korunovace, kladoucí důraz na gesta spojená s plodností královny, stejně jako modlitby předepsané v korunovačních řádech tento aspekt ostatně reflektují.¹⁷

Královna zastávala ve středověké společensko-politické struktuře unikátní postavení, neboť se jí dostalo zvláštního posvěcení, které ji odlišilo od společenství poddaných a potvrdilo její moc, a současně ji spojení s králem uvedlo do stejné podřízené role v rámci manželského svazku jako všechny provdané ženy.¹⁸ V důsledku své příkladné role měl královský pár zosobňovat ideál laické maskulinity a feminity, jež by byla v souladu s hierarchickým uspořádáním celé společnosti a zároveň odrážela dvě komplementární složky moci.¹⁹ Symbolický kapitál úřadu královny

14) John WALLACE-HADRILL, *The Frankish Church*, Oxford 1983, s. 404. K genderovému rozboru téhož srov. Pauline STAFFORD, *Emma: The Powers of the Queen in the Eleventh Century*, in: *Queens and Queenship*, s. 3–26.

15) Srov. Amalie FÖSSEL, *The Political Tradition of Female Rulership in Medieval Europe*, in: *Women and Gender in Medieval Europe*, edd. Judith Bennet – Ruth Mazo Karras, Oxford 2013, s. 68–83, zde s. 73. Přehled vývoje titulatury uvádí C. J. C. BROER, *Echtgenote, deelgenote, lotgenote. Over oorkonden als bron voor de vrouwengeschiedenis*, in: *Vrouw, familie en macht: bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen*, edd. Marco Mostert – Albert Demyttenaere – Rudolf Künzel, Hilversum 1990, s. 147–166, zde s. 163.

16) K otázce dědičnosti královského úřadu v ženské linii srov. Theresa EARENIGHT, *Without the Persona of the Prince: Kings, Queens and the Idea of Monarchy in Late Medieval Europe*, *Gender and History* 1, 2007, s. 1–21.

17) Obecně k problému korunovace královen a rituálů plodnosti Janet NELSON, *Early Medieval Rites of Queen-making*, in: *Queens and Queenship*, s. 301–315. Také korunovační řád Karla IV. zahrnuje modlitbu za plodnost královny, viz *Ordo ad coronandum regem Boemorum*, in: Josef CIBULKA, *Český řád korunovační a jeho původ*, Praha 1934, s. 76–92, zde s. 92. Ke specifičnosti poslání královny ve srovnání s králem zakotvené v korunovačních řádech Václav ŽŮREK, *Korunovace královny Žofie. Řád Karla IV. a jeho užití v praxi*, in: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, edd. Martin Nodl – František Šmahel, Praha 2009, s. 203–212, zde s. 204.

18) L. FRADENBURG, *Rethinking Queenship*, s. 1–13; podrobněji TÁŽ, *City, Marriage, Tournament*, Madison 1991, s. 84–90.

19) Komplementaritu genderově podmíněných rolí zdůrazňuje Murielle GAUDE-FERRAGU, *La reine au Moyen Âge: le pouvoir au féminin (XIVe–XVe siècle)*, Paris 2014, s. 171–193.

lze v tomto smyslu chápat jako doplněk k symbolickému kapitálu jejího manžela. Účastí na rituálních aspektech královské vlády či rolí přímluvkyně, kterou na sebe velmi často braly, se královny podílely na výkonu veřejné moci, byť v mnoha směrech neoficiálním a neinstitucionalizovaným způsobem.²⁰ Otázkou zůstává, zda je tyto funkce odkazovaly na okraj pomyslné mocenské šachovnice,²¹ či zda naopak působily jako spojovník mezi centrem politické moci a těmi, kdo na ní měli jen částečný nebo vůbec žádný podíl.²²

Na konci 13. století v přemyslovských Čechách krystalizuje obraz panovnického ideálu a utváří se představa nadosobní královské moci, v jejímž rámci panovník není vnímán pouze jako soukromá osoba, nýbrž jako instituce.²³ Existuje vedle toho představa o instituci královny?

* * *

Cílem této studie je zamyšlení, jaké místo v panovnické reprezentaci vlády přisuzovala královně Zbraslavská kronika a okrajově pak pozdější historiografická produkce 14. století. Obrazy královen, které nám jednotliví kronikáři zanechali, samozřejmě zachycují jen částečný a jistě nemálo pokřivený odraz skutečné politické moci těchto žen. V analýze různě pojednaných a různě obširných svědectví o několika českých či s Českým královstvím spojených královnách se budu snažit postihnout společná místa myšlení o jejich úlohách ve vztahu k výkonu veřejné moci. Tímto způsobem se pokusím uchopit jejich vládu jako fenomén vypovídající o určitém hodnotovém systému, nejen o konkrétních dějinných konfiguracích, které poznáváme prostřednictvím kronikáři formulovaných událostí. Činím tak s vědomím, že výstavba těchto narativů nutně využívá literárních figur, stereotypizovaných představ či známých motivů a podléhá konkrétním podmínkám svého vzniku. Současně však v nich je jako v každém historiografickém díle imanentně obsažen určitý systém hodnot, který musí být srozumitelný potenciálnímu čtenáři či posluchači, neboť je kulturně sdílený. Proto tyto texty umožňují sledovat, jakým způsobem jsou reflektovány určité formy chování a jak jsou hodnoceny v závislosti na postojích a cílech konkrétního autora a díla.²⁴ Zajímá mne tedy nikoli reálný vliv českých královen na události v jakémkoli měřítku (dynasticko-rodinném,

20) To navzdory konstatování ztráty oficiálního vlivu zdůrazňuje i zmiňovaná studie A. FÖSSEL, *From the Consors Regni to the Koenigs Husfrouwe?*, s. 88–90. Ovšem v závěrečném slově publikace, v níž tento text vyšel, je politická moc stále připisována pouze ženám, jež vládly samostatně. *Femmes de pouvoir; femmes politiques*, s. 636.

21) Královna byla v rámci mocenské struktury interpretována jako „liminální postava“, srov. Paul STROHM, *Hochon's Arrow: The Social Imagination of Fourteenth-Century Texts*, Princeton 1992, s. 95–119; Tracy ADAMS, *Moyennerresse de traictié de paix: Christine de Pizan's Mediators*, in: *Healing the Body Politic*, edd. Karen Green – Constant Mews, Turnhout 2005, s. 176–200. K teorii liminality srov. Victor TURNER, *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*, New York 1969.

22) Zejm. L. FRADENBURG, *Rethinking Queenship*, s. 4–5, která namísto liminality považuje za hlavní královninu úlohu „prostřednictví“ (*in-betweenness*); k tomu též P. STAFFORD, *Emma*, s. 18.

23) K tomu souhrnně Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013.

24) K metodologickým východiskům tamtéž, s. 62–65. Srov. také Jaime AURELL, *Authoring the Past. History, Autobiography, and Politics in Medieval Catalonia*, Chicago – London 2012, s. 1–18.

dvorském, zemském či mezinárodním), nýbrž využití různých zobrazení královen v historickém příběhu závěru přemyslovské a počátku lucemburské vlády v Českém království. Zbraslavská kronika představuje pro tento účel vynikající pramen, neboť její autoři jasně formulovali své politicko-ideové postoje ke královské vládě a současně komentovali formu svého zapojení do zaznamenávaných událostí, takže je v jednotlivých konkrétních situacích možno usuzovat na proměňující se míru schematizace.²⁵

Současná východiska *gender history* nepojímají mužství a ženství jako homogenní soubor představ, naopak hovoří o multiplicitě genderu. To znamená, že se v rámci těchto kategorií rozvíjí množství představ často značně odlišných.²⁶ Feminita se například významně proměňuje v závislosti na životním cyklu: status panenství – manželství – mateřství – vdovství byl nepochybně naprosto určující pro většinu laických žen, na rozdíl od mužů, a ve všech sociálních vrstvách se k těmto jednotlivým etapám pojily různé formy moci (rodinné, ekonomické atd.). Proto bude schéma ženského životního cyklu použito také jako perspektiva pro zkoumání projevů a proměn moci královen. Vzhledem k tomu, že nás v souladu s výše naznačenými konceptualizacemi budou zajímat především vztahy mezi ženstvím a uplatněním vlivu, bude každý oddíl koncipován jako analýza způsobu, jakým kronikář tematizuje postavení královny uvnitř rodinných vazeb, a současně odrazu této konkrétní role manželky, matky a vdovy v jejím veřejném působení.

Manželka krále, úřad královny a otázka ženské moci

Jedna z barvitě podaných scén kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína vypodobňuje přemyslovské princezny klečící před účastníky volebního sněmu roku 1306 a žádající o uznání svých dědických práv.²⁷ Epizoda přitáhla již mnoho pozornos-

25) K takovémuto využití Zbraslavské kroniky srov. Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Chronicon Aulae Regiae jako klášterní kronika*, in: Marginalia historica 5, 2002, s. 307–355; TÁŽ, *Petr Žitavský a mýtus poslední Přemyslovny*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2011, s. 41–53; Marie BLÁHOVÁ, *Dílno středověkého historika. Způsob práce Petra Žitavského*, in: Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu we wczesnej epoce nowożytnej, edd. Antoni Barciak – Wojciech Iwańczak, Katowice 2006, s. 11–33; Robert ANTONÍN, *Obraz ideálního panovníka ve Zbraslavské kronice*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku, edd. Martin Wihoda – Demeter Malaták, Brno 2006, s. 197–215; Kateřina KUBÍNOVÁ, *Potom král, jako by se mu už přetrhla otěž rozumu... Jedno místo z autografu kroniky Petra Žitavského*, in: Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátému narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., edd. Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec, Praha 2006, s. 538–544; Anna PUMPROVÁ, *Svědectví autografu o práci Petra Žitavského s textem Zbraslavské kroniky*, Časopis Matice moravské 2, 2012, s. 239–263.

26) Podrobně toto východisko objasňuje Lucie STORCHOVÁ, *Gender a „přirozený řád“ v českojazyčných diskurzech vdovství, panenství a světečství raného novověku*, in: Nádobý mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku, edd. táž – Jana Ratajová, Praha 2008, s. 508–541. Se zaměřením na kategorii maskulinity také Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Maskulinita jako koncept mediévistického bádání*, in: Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody a perspektivy, edd. Jiří Hutečka – Radmila Pavlíčková – Radmila Švaříčková-Slabáková, Praha 2013, s. 24–35. Srov. úvodní studii téže publikace, Jiří HUTEČKA – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Od genderu k maskulinitám*, s. 9–20.

27) *Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae*, in: FRB V, edd. Josef EMLER – Jan GEBAUER, Praha 1893, s. 188.

ti, především v souvislosti s diskuzí ohledně případné existence českého „privilegia minus“ a charakteru předání moci v Českém království po vymření domácí dynastie v mužské linii.²⁸ Ať by však dcery Václava II. byly skutečně nositelkami nároku na českou korunu, což je verze, o které se vehementně snaží ujistit soudobí kronikáři (jak Petr Žitavský, tak Přibík Pulkava), nikde se neuvažuje o jejich přímé vládě. Přemyslovnám, jež jsou jakýmsi depozitářem královské krve, je připsána pouze zprostředkovatelská role. Z hlediska rozmanitosti středověkých dědických právních systémů je to spíše neobvyklá situace, neboť řada zemí v takovém případě uznávala vládu ženské dědičky a její manžel pak podle různých modalit a okolností vystupoval jako *consors*.²⁹ Mimořádně příznivá situace pro přímou vládu královen panovala v jednotlivých iberských královstvích, kde na trůn dosedla celá řada žen od Urracy z Leónu-Kastilie v první třetině 12. století po Isabelu Kastilskou ve druhé polovině 15. století. Současně byl v těchto geografických oblastech královnám otevřen poměrně velký prostor pro uplatnění ve veřejné sféře z titulu jejich manželství prostřednictvím úřadu místodržitelky. Ten je doložen především v Aragonském království a představuje institucionalizovanou formu politického partnerství.³⁰ Zemské právo většiny evropských království ve skutečnosti umožňovalo uplatnění dědičného principu v ženské linii, ačkoli převzetí moci mohlo být problematické a v mnoha zemích k přímé vládě královny nikdy nedošlo. Výjimku tvoří specifická situace Římské říše s kurfiřtským volebním systémem a Francouzské království, které na rozdíl od toho, co se běžně traduje v literatuře, až dodatečně a dokonce s velkým časovým odstupem legitimizovalo vyloučení Jany Navarrské, dcery Ludvíka X., z nástupu na trůn v roce 1316 odvoláním na sálský zákoník.³¹ Ač se tedy v souvislosti s nutností řešit politické vakuum, jež nastalo smrtí Václava III., v domácím prostředí tematizovala otázka ženského dědictví královské moci, nebylo to s ohledem na možnost přímé vlády přemyslovských princezen. Tento pohled je plně vystižen v metafoře království, které je po smrti Václava III. ve Zbraslavské kronice nazýváno současně sirotkem, vdovou i nevěstou bez ženicha.³² Království

28) Srov. z novější literatury Martin WIHODA, *Zlatá bula v královské volbě 1306*, in: *Ad vitam et honorem*, Profesoru J. Mezníkovi přátelé a žáci k pětadesátým narozeninám, edd. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda, Brno 2003, s. 261–272; Robert ANTONÍN, *Žena dvou králů: popis jednoho zápasu z počátku 14. století*, *Dějiny a současnost* 31/1, 2009, s. 14–17; Josef ŽEMLIČKA, *Kdo na český trůn? Nástupnická otázka po 4. srpnu 1306*, in: *Za zdi kláštera. Cisterciáci v českých dějinách*, edd. Dana Dvořáčková-Malá – Petr Charvát – Bohumír Němec, Praha 2010, s. 99–109; K. CHARVÁTOVÁ, *Petr Žitavský a mýtus poslední Přemyslovné*, s. 41–43.

29) Viz pozn. 16.

30) T. EARENIGHT, *Queenship and political power in medieval and early modern Spain*, Aldershot 2005; Elena WOODACRE, *The Queens Regnant of Navarre. Succession, Politics, and Partnership (1274–1512)*, New York 2013, s. 5–20.

31) Srov. Armin WOLF, *Reigning Queens: When, Where and Why*, in: *Medieval Queenship*, s. 169–188; A. FÖSSEL, *The Political Tradition of Female Rulership*, s. 68–83. K otázce legitimizace vyloučení žen z dědictví ve Francii srov. Ralph GIESEY, *Le rôle méconnu de la loi salique : la succession royale, XIVe–XVIe siècles*, Paris 2007; Anne-Hélène ALLIROT, *Filles de roy de France. Princesses royales, mémoire de saint Louis et conscience dynastique (de 1270 à la fin du XIVe siècle)*, Turnhout 2010, s. 33–70.

32) *Chronicon Aulae Regiae*, in: FRB IV, ed. Josef EMLER, Praha 1884, s. 109 (dále jen FRB IV). Pokud není uvedeno jinak, držím se překladu Františka Heřmanského, *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, Praha 1976.

i lid jsou tu myšleny jako bezbranná bytost, již je zapotřebí mužské záštity, ať otcovské, synovské či manželské.

V situaci dynastické krize bylo tedy vstupní branou k moci manželství – stejně jako v případě naprosté většiny ostatních středověkých královen, jež se pouze zvnějšku vřazovaly do spojitě linie domácích panovníků. Jestliže to však bylo manželství s vhodným kandidátem, co v očích Petra Žitavského ospravedlnilo dědický nárok Elišky Přemyslovny, pak to nutně bylo opět manželství, tentokrát s kandidátem nevhodným, jež z dědického nároku vyřadilo její starší sestru. Nezůstalo nepovšimnuto, že kronikář využívá různých strategií, aby vyzdvihl předurčenost mladší dcery Václava II. k úřadu královny.³³ Kromě chvály jejích osobních ctností a myšlenkové vyspělosti, kontrastující s absencí Anniny charakteristiky, je to především titulatura, která odhaluje zcela odlišný pohled na obě Přemyslovny. Eliška se objevuje v různých obměnách jako *domini Wenceslai regis Bohemie filia*.³⁴ Anna je titulována buď jako Eliščina sestra ve chvíli, kdy se vyprávění zaměřuje na tyto dvě postavy, nebo *domina Anna, uxor...*³⁵ Jako postava kronikářova vyprávění je tedy buď vztažena k protagonistce příběhu, nebo definována svou rodinnou situací, vztahem k manželovi, a nikoli příslušností ke královské dynastii, jako je tomu u mladší sestry. Pouze při zmínkách, které ji označují za příčinu volby Jindřicha Korutanského, se Anna objevuje jako *regni filia*.³⁶ Jako dcera Václava II. je pak označena tehdy, když kronikář vyjmenovává všechny dcery zesnulého krále. Tato zmínka je však okamžitě uvedena na pravou míru konstatováním, že Anna, „jež se nazývá českou královnou,“ pozbyla vinou svého manžela veškeré úcty.³⁷ V kronikářově argumentaci je tedy Anna legitimním klíčem ke královskému titulu svého manžela a současně je této legitimizační role zbavena jeho neschopností vládnout. Proto je v celém podání zásadní její manželský vztah, nikoli vztah dceřiný, bez ohledu na to, že ona sama na tento status odkazovala, jak je patrné z listin vydaných před druhým návratem do Čech, kde se tituluje jako „dědička Českého království“.³⁸

Zbraslavská kronika tedy formuluje jediný způsob, jak dosáhnout úřadu královny. Nicméně ten potom sám o sobě není nahlížen jako prvořadý ve vlastním výkonu moci. Dokladem je skutečnost, že poté, co se Petr Žitavský obsírně věnuje Eliščině roli při „záchraně království“ i vlastní cestě do Špýru, obrací svou pozornost především na mladého krále, ať při líčení příjezdu novomanželského páru do Prahy, nebo korunovace i cesty na Moravu. Král je ten, který do města přináší mír a spravedlnost, štěstí a pokoj.³⁹ Eliška oproti tomu není zmíněna ani jednou, pouze v souvis-

33) Problému odlišné titulatury se věnovala K. TELNAROVÁ, *Anna, královna česká*, s. 77–110. Komplexněji se pak rozdílům v zobrazení obou princezen zabývala K. CHARVÁTOVÁ, *Petr Žitavský a mýtus poslední Přemyslovny*, s. 45–52.

34) FRB IV, s. 110, 122, 124.

35) Tamtéž, s. 110, 114, 122.

36) Tamtéž, s. 109, 127.

37) Tamtéž, s. 125, 126.

38) K. TELNAROVÁ, *Anna, královna česká*, s. 87.

39) FRB IV, s. 172–173. Srov. také Robert ANTONÍN, *Král Jan a zbraslavský opat Petr. Proměny reflexe Jana Lucemburského ve Zbraslavské kronice*, in: Jan Lucemburský. Kultura, umění a zbožnost na Moravě a ve Slezsku v době vlády prvního Lucemburka, edd. Ivo Hlobil – Daniela Rywiková, Ostrava 2012,

losti se svým kaplanem, který se stal zachráncem situace, ovšem bez jejího přispění. Rovněž v naléhání zemské obce na arcibiskupa Petra z Aspeltu, aby korunovace proběhla co nejdříve, je silně podtržen význam korunovaného krále jakožto záchrany království a záruky míru.⁴⁰ Ačkoli je zmíněno, že Eliška přijala korunu současně se svým manželem, vyznívá její korunovace jako pouhý pandán korunovace královny. Ta jediná může zajistit blahobyt v království a je také zdrojem radosti pro lid, jak dosvědčují oslavné verše bezprostředně navazující na tuto pasáž.⁴¹ Při Janově cestě na Moravu je královna namátkou zmíněna v jeho doprovodu.⁴² Další zmínka o ní je pak učiněna až v souvislosti s porodem prvního dítěte.⁴³ Souhrnem lze tedy říci, že Eliška v očích kronikáře splnila úlohu, jež jí byla určena, jakmile svým sňatkem ospravedlnila kandidaturu Lucemburků a jejich nástup na český trůn; jako královna je potom hodna pozornosti nesrovnatelně méně než v pasážích, které se věnují její roli při zajištění dynastické kontinuity.⁴⁴ Přestože však tyto jednotlivé zmínky kronikář dále nerozvádí, v zásadě jimi definuje hlavní úlohu královny – po boku svého manžela vytvářet obraz úplné a harmonické vlády skrze účast na vizualizaci jeho svrchovanosti v rituálu korunovace a slavných vjezdů. Odklon pozornosti od královny ke králi tedy neznamená, že by se jí ve vztahu k veřejnému výkonu moci upřela jakákoli působnost, je nicméně pojmána jinak a především ve vztahu ke králi.

Královské manželství se zásadním způsobem podílelo na utváření a udržení společenského řádu, neboť jeho fungování a plodnost byly přímo spojeny se stabilitou politické moci.⁴⁵ Zbraslavská kronika, stejně jako z ní vycházející pozdější kroniky karlovské, poměrně do hloubky tematizuje jak ideální královské manželství, tak manželství nefunkční, s implikacemi obou těchto situací.

Značný prostor je v rámci idealizace postavy Václava II. věnován jeho svazku s Gutou Habsburskou. Obraz svorného manželství, upevněného poutem lásky, zachycuje Gutu jako duševně a morálně vyspělou bytost, která je svému muži oporou a rádkyní. Jak ukazují vrcholně i pozdně středověká naučení kazatelů v *sermones ad status* i manželská zrcadla, je povinností moudré a zbožné manželky sloužit svému manželovi dobrou radou a současně ho přivádět na cestu spásy.⁴⁶ Guta je

s. 11–24.

40) FRB IV, s. 176.

41) *Plebs tunc letatur et regi congratulatur/Quando coronatur rex, gens gaudens animatur...* Tamtéž, s. 177.

42) Tamtéž, s. 178.

43) Tamtéž, s. 180–181.

44) Aniž by explicitně mluvil o změně zaměření, konstatoval Theodor Hoschek jistý předěl ve způsobu, jakým kronikář Elišku Přemyslovnu v této části textu pojmá. Rokem 1311 podle něj končí ryze apologetická část, kterou spojuje s prosazením cisterciáckého politického plánu. Svůj závěr ale nijak nespojuje s kronikářovým pojetím moci. Viz Theodor HOSCHEK, *Der Abt von Königsaal und die Königin Elisabeth von Böhmen*, Prag 1900, s. 1–8.

45) John PARSONS, *Family, Sex and Power: The Rhythms of Medieval Queenship*, in: *Medieval Queenship*, s. 1–11.

46) Srov. Silvana VECCHIO, *La bonne épouse*, in: *Histoire des femmes in Occident II*, Paris 1990, s. 143–174; Jacqueline MURRAY, *Thinking about Gender: The Diversity of Medieval Perspectives*, in: *Power of the Weak: Studies on Medieval Women*, edd. Jennifer Carpenter – Sally-Beth MacLean, Urbana 1995, s. 1–26; *Mariage et sexualité au Moyen Âge*, ed. Michel ROUCHE, Paris 2000; Pavel BLAŽEK,

pro zbraslavského kronikáře dokonalým vtělením tohoto ideálu. Příznačně se to zrcadlí v pasáži, kdy líčí, jak královna Václava poučila, že by si měl vybrat někoho vhodného za zpovědníka.⁴⁷ Zpovědník je přitom u něj doložen již z doby před jejím příchodem. Do králova důvěrného okruhu pak skutečně vstoupil člen řádu německých rytířů Heřman, který je ještě k roku 1299 uveden jako *domini regis Bohemie familiaris*.⁴⁸ Ať je však zpráva o královnině doporučení podložena či nikoli, je zajímavé, jakým způsobem Ota Durynský její intervenci do manželova duchovního života zobrazuje. Královna je tady vyličena jako dospělejší, neboť jedná v souladu s „některými moudrými muži“ a navíc až v okamžiku, kdy sám král dospívá, takže vůči němu vystupuje jako určitá autorita, a to ve zcela nepominutelném ohledu. Právě tímto způsobem totiž získává účast na králově primární funkci, jíž je dosažení osobní dokonalosti a zbožnosti, aby pak mohl vést ke spáse všechny své poddané.

Obraz odlišných kompetencí Václava a Guty v rámci manželství i v rámci pozice panovnického páru pak nabývá ještě zřetelnějších kontur v kapitolách XX a XXII, kde je nejprve královna zachycena, jak se aktivně zapojuje do uspořádání svého dvora, nahrazuje méně schopné, sama se pak zaměstnává „ženskými pracemi“ a dohlíží na to, aby ani její dvorní dámy nezahálely. Její rolí je tedy na jednu stranu uplatňovat politickou prozíravost a moudrost při výběru užitečných služebníků, na stranu druhou vystupovat jako učitelka a strážkyně morálních ctností v intimním ženském prostoru dvora.⁴⁹ Oproti tomu je pak téměř bezprostředně následující kapitola věnována veřejné aktivitě krále, který, ač mladík, zasahuje se „stařeckou“ rozhodností proti škůdcům království.⁵⁰ Hranice královnina vlivu však nejsou vytyčeny úzkým prostorem jejího manželství a dvora, nýbrž právě díky nim přesahují do oblasti záležitostí celého království. Když jako „žena obezřetná a prozíravá“ „horlivě“ vstoupí do sporu mezi Václavem a svým bratrem Albrechtem, o jehož bližších okolnostech ostatně není nic známo, dokonale se zhodí role mírotvůrkyně působící jako spojovník v rámci rodinných vazeb a tím i v rámci vazeb politických.⁵¹ Většina královen, protože se jimi stávaly sňatkem, vstupovala do komunity království „zvenčí“, a symbolizovala tedy vzdálenost, která se sňatkem překročila. Díky tomuto principu byly královny spojovány s mocí usmiřovat a sjednocovat, což samozřejmě vychází ze skutečné sociální funkce sňatku, v jehož rámci se manželka stávala spojovníkem mezi dvěma rody a jejich politicko-společenskými okruhy. Tuto

Die mittelalterliche Rezeption der aristotelischen Philosophie der Ehe: von Robert Grosseteste bis Bartholomäus von Brügge (1246/1247-1309), Leiden 2007.

47) FRB IV, s. 40.

48) Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, Praha 2011, s. 78–79.

49) FRB IV, s. 27. Tyto zprávy Zbraslavské kroniky byly často interpretovány jako Gutin přímý vliv na personální složení pražského dvora. K tomu kriticky Robert ANTONÍN, *Ke kořenům zahraniční politiky Václava II. v letech 1283–1289*, Časopis Matice moravské 126, 2007, s. 25–62, zde s. 45–47.

50) FRB IV, s. 29–30.

51) Ke sporu a kronikářskému podání srov. R. ANTONÍN, *Ke kořenům zahraniční politiky Václava II.*, s. 48–61. K roli královny jako spojovníku na různých úrovních Theresa EARENFIGHT, *Queenship in Medieval Europe*, Basingstoke – New York 2013, s. 6; M. GAUDE-FERRAGU, *La reine au Moyen Âge*, s. 114–133.

roli v symbolické rovině dosvědčují například i časté svatební náměty, v nichž se zdůrazňuje aspekt společenství.⁵² Z obsáhlé pasáže věnované Gutinu osobnímu zapojení do smíření nejbližších příbuzných je zřejmé, že se pro kronikáře jednalo o značně důležitý motiv. Neváhal jej rozvinout i za cenu vložení fiktivního listu, který měla královna poslat svému bratrovi.⁵³ V něm se staví jako politicky aktivní žena zpravená o domnělých nepokojích v Rakousích, sebevědomá rádkyně, která garantuje zdárné zakončení sporu, jestliže se Albrecht zachová podle jejích rad. Znění listu pak dokonale souzní s vylíčením usmíření obou panovníků, které je narativně vřazeno bezprostředně za citovaný dopis a nejenom gesty, ale i slovní výměnou mezi oběma protagonisty odkazuje k lennímu rituálu smíření.⁵⁴ Při něm Albrecht projeví pokoru a umožní tak Václavovi ukázat svou laskavost a dobrotu srdce, jak královna předvíдалa.

Za povšimnutí stojí, že Guta se svým chováním značně odklání jak od biblického předobrazu starozákonní královny Ester, tak od různých středověkých variací na toto téma, jež pronikly do soudobé historiografie či literatury obecně. Klasický model královny prosebnice totiž zdůrazňuje pokoru, poníženost a různé atributy ženství (křehkost, krásu, mateřství), jimiž měla královna působit na svého manžela a blízké.⁵⁵ Ota Durynský nabízí především obraz prozíravé a energické ženy, což může odrážet silné postavení Guty Habsburské na pražském dvoře.⁵⁶ Jakkoli ale zbraslavské pojednání o královnině angažovanosti v rodinně-politických záležitostech nemuselo být vůbec vzdáleno realitě, mám za to, že důrazem na epizodu, jež je z hlediska historické fakticity značně obskurní, i výběrem konkrétních narativních prostředků se kronikář rozhodl vědomě akcentovat vybranou roli královny jako smírkyně. Tím také ukázal, v jakých oblastech se měl její vliv, nikoli marginální, s prospěchem uplatňovat.

Protipól tohoto ideálního královského páru, jehož harmonické soužití koresponduje v historickém pojetí Zbraslavské kroniky s uspořádáním veřejných záležitostí a všeobecným rozkvětem, tvoří nefunkční vztah Gutiny dcery s Janem Lucemburským. Aniž bych se zde chtěla věnovat událostem spojeným s roztržkou manželů a jejím historickým kontextem, jež jsou v dosavadní literatuře zevrubně popsány, zastavím se krátce u mechanismů a motivů, které vytváří vlastní stavbu tohoto historického narativu. Svár mezi manželi a královo násilné chování vůči Elišce jsou popsány jako důsledek pomluv jejích politických oponentů. Ti ji očerňují

52) L. FRADENBURG, *City, Marriage, Tournament*, s. 76; Anne LEMONDE, *Queens' and princesses' political function at the end of the Middle Ages (14th and 15th centuries)*, in: *Political systems*, s. 203–214.
53) FRB IV, s. 55, 58.

54) K tomu podrobně Nicolas OFFENSTADT, *Faire la paix au Moyen Age. Discours et gestes de paix pendant la guerre de Cent Ans*, Paris 2007; pro české prostředí *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Brno 2008, v témž sborníku zejména Robert ANTONÍN, *Lenní institut a jeho funkce při smíření v diplomacii Václava II.*, s. 109–120, zde s. 118–120.

55) Srov. Lois HUNEYCUTT, *Intercession and the High-Medieval Queen: The Esther Topos*, in: *Power of the Weak*, s. 126–146; P. STROHM, *Hochon's Arrow*, s. 99–105; John PARSONS, *The pregnant queen as counsellor and the medieval construction of motherhood*, in: *Medieval Mothering*, ed. týž – Bonnie Wheeler, New York – London 1996, s. 39–61.

56) Srov. Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české III*, Praha – Litomyšl 2002, s. 399–402; I. PROKOPOVÁ, *Guta Habsburská*, s. 189–211.

prostřednictvím útoků na Janovu pozici ve dvojí rovině.⁵⁷ Nejenom že podle nich jako král nevykonává svrchovanou moc, ale dokonce dovolí, aby tuto moc nad ním vykonávala vlastní žena, a tak selhává jak v roli panovníka, neboť se slepě řídí špatnými radami,⁵⁸ tak ve své maskulinitě, není-li schopen zachovat správné hierarchické uspořádání svého manželského svazku.⁵⁹ Královnu pak tito rádcové doporučují odkázat do mezí „ženských prací“, jako by úřadu královny odpírali jakoukoli působnost politického charakteru.⁶⁰ Tato pasáž, aniž by mělo smysl zabývat se otázkou podloženosti či hodnověrnosti zaznamenaných obvinění, má zásadní výpovědní hodnotu stran pohledu na ženskou moc a ambivalenci, které úřad královny představuje. Tím, že je politický konflikt, resp. boj o moc v království artikulován jako problém vladařského páru, se totiž jasně odhaluje rozporuplnost spočívající v genderově definované podřízenosti královny jejímu manželovi a současně v jejím intimním propojení s panovníkem. Jako stoupenec ideje silné královské vlády, již měla po boku svého muže zosobňovat vyvolená přemyslovská princezna, Petr Žitavský přirozeně označil autory těchto názorů za „nepřátele míru a svornosti“. Když Eliščini političtí oponenti odmítali politickou angažovanost královny, v očích kronikáře tím podryvali instituci královské moci jako celek. Narativní polyfonie kroniky tedy zrcadlí nejen různé politické tábory s odlišnými zájmy, ale také odlišná pojetí role královny.

Pasáž, která bezprostředně následuje po králově zásahu na Lokti, jej představuje v nejhrošším světle morální zhyralosti a Petr na ni v pozdějších úpravách rezignoval.⁶¹ Janovo chování je explicitně prezentováno jako důsledek dysfunkce královského manželství.⁶² To má obecně působit jako regulace excesů všeho druhu, přičemž obzvláštní důraz se klade na trpělivý a pokorný vliv manželky, jejíž přirozenou úlohou je podle středověkých ženských zrcadel obměkčovat a usměrňovat mužský protějšek.⁶³ A král má v tomto okamžiku zapotřebí obojího, neboť se chová jako

57) *Videmus quod mulier vos regit, vos circumdedit, vos adeo fascinavit, quod aliud non facitis, quam quod dicit.* FRB IV, s. 250.

58) Motiv královny jako moudré rádkyně svého muže přitom naopak mohl hrát významnou roli v oficiální královské reprezentaci, srov. Cécile QUENTEL-TOUCHE, *Charles V's Visual Definition of the Queen's Virtues*, in: *Virtue Ethics for Women (1250–1500)*, edd. Karen Green – Constant Mews, Dordrecht 2011, s. 53–80.

59) Motiv převrácení rolí v manželství, který je využit pro popis roztržky v královském páru, se uplatnil především v satirické literatuře. Srov. Michaela MALANÍKOVÁ, *Obraz ženy v české středověké literatuře*, in: *Drugie polsko-czeskie forum młodych mediewistów*, edd. Józef Dobosz – Jakub Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowska, Poznań 2009, s. 203–209, či např. Philippe MÉNARD, *Les conflits de pouvoir dans les fabliaux*, in: *Penser le pouvoir au Moyen Âge*, edd. Dominique Boutet – Jacques Verger, Paris 2000, s. 171–180.

60) FRB IV, s. 250.

61) K autorským úpravám v této pasáži srov. K. KUBÍNOVÁ, *Potom král, jako by se už přetrhla otež rozumu*, s. 538–544; M. BLÁHOVÁ, *Dílna středověkého historika*, s. 11–33; A. PUMPROVÁ, *Svědectví autografu*, s. 259–260.

62) *Porro rex quasi rupto iam freno rationis et cassato vinculo matrimonialis dilectionis totus effrenis efficitur; voluptate vincitur; voluntate perversa regitur ac in ipso perfecte tyrannidis operacio reperitur.* FRB IV, s. 251.

63) Srov. např. Sharon FARMER, *Softening the Hearts of Men: Women, Embodiment, and Persuasion in the Thirteenth Century*, in: *Embodied Love: Sensuality and Relationship as Feminist Values*, edd. Paula Cooley – Sharon Farmer – Mary Ellen Ross, San Francisco 1987, s. 115–133.

tyran a je zcela přemožen žádostivostí.⁶⁴ Jelikož se ale královna tohoto smířlivého postoje vzdala a „pobouřeně odjela na Mělník“, nenese žádnou zásluhu ani na uzavření míru, ani na králově morální nápravě, jíž tuto epizodu korunuje pozdější přepis událostí Benešem z Weitmile.⁶⁵ Manželská krize Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského tak pronikavě vypovídá o úzké provázanosti představ o genderových a politických rolích každého z nich. Z hlediska pojetí moci a okruhů působnosti panovnického páru pak svědčí o jejich komplementaritě, kde jeden úřad nelze správně zastávat bez druhého. Jestliže se ovšem při líčení politického rozvratu Petr Žitavský kriticky zmiňuje o královnině zatvrzelém postoji vůči šlechtické opozici a naznačuje rovněž její neochotu k osobnímu smíru s králem,⁶⁶ v okamžiku, kdy lká nad osiřelostí království, které je roku 1323 bez biskupa, bez krále i bez královny, zahrnuje do povšechné chvály této „pravé dědičky a ženy okrášlené potomky“ také její snahu o královu nápravu: „Ona zajisté naléhá na krále, aby opět sdružil rozchváčené království a žil mravně, spravedlivě a zbožně.“⁶⁷ Tento zjevně rozporný pohled na královnu lze snad vysvětlit různými kontexty vzniku kroniky. Zdá se, že rozjitřené události let 1317–1319 Petr Žitavský zaznamenával jenom s malým časovým odstupem, a ačkoli svůj text dále redakčně upravoval, nechtěl zcela vymazat stopy svého kritického postoje vůči chování Elišky Přemyslovny.⁶⁸ Její o několik let pozdější bavorský exil však nepopisuje jinak než s lítostí. Tím, že v této pasáži Elišku předvádí jako vzornou choť a současně ideální panovnici, jíž leží na srdci dobro poddaných, kronikář ukazuje nejenom své pojetí ideálu královny, ale především to, jak významná role jí náleží při snaze o nápravu nefunkčního manželství doprovázeného všeobecným rozkladem země. Není to tedy přímo ona, kdo se má ujmout dobré vlády, nýbrž král, a to s její pomocí.

Matka krále, mateřská láska a *communitas regni*

Jestliže se žena stává královnou skrze sňatek s králem, je to její mateřství, které především ospravedlňuje její úřad, neboť je jeho nejveřejnějším aspektem.⁶⁹ Nezbytnost královniny plodnosti byla nejenom zakotvena v korunovačních rituálech, ale také narativně vyjádřena v kronikách. Některé pasáže jsou velmi explicitní. Když „věrní království“ Václavovi II. radí, aby poslal pro svoji manželku, která dosud pobývá na otcovském dvoře, činí tak s ohledem na to, „aby se zabránilo budoucím

64) Motiv tyranství a tělesné nevázanosti tvoří topickou asociaci, srov. Jean-Claude MÜHLETHALER, *Le tyran à table. L'intertextualité et référence dans l'invective politique à l'époque de Charles VI*, in: *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Âge*, ed. Joël Blanchard, Paris 1995, s. 49–62.

65) *Chronicon Benessii de Weitmil*, in: FRB IV, s. 476; srov. *Chronicon Aulae Regiae*, in: FRB IV, s. 253. Ke vztahu kroniky Beneše z Weitmile k jejímu hypotextu srov. Robert ANTONÍN, *Chronicon Aulae Regiae – neúspěšný pokus o ustavení oficiální paměti na poslední Přemyslovce*, in: *Memoria et damnatio memoriae ve středověku*, edd. Martin Nodl – Piotr Węcowski, Praha 2014, s. 91–106.

66) FRB IV, s. 243, 251.

67) FRB IV, s. 265.

68) K tomu srov. T. HOSCHEK, *Der Abt von Königsaal*, s. 1–8.

69) Joanna LAYNESMITH, *The Last Medieval Queens*, Oxford 2004, s. 179.

příhodám“, tj. aby se království neocitlo bez krále i bez dědice.⁷⁰ Tatáž otázka je pak nastolena před sňatkem s Alžbětou Rejčkou, kdy opat Konrád Václavovi neuděluje pouze radu, ale přímo napomenutí, neboť odkládáním manželství s polskou dědičkou uvádí svá království ve znepokojení tím, že jim „odpírá trvalé potěšení“.⁷¹ *Consolatio* je ostatně zmíněno již při dohodě o uzavření manželského svazku mezi Přemyslovcem a piastovskou princeznou, jež se má udát „k potěšení a na žádost lidu polského“.⁷² Všechny tyto pasáže ukazují, že dynastické pouto, jehož hlavním smyslem je zajistit pokračování rodu, je vždy nahlíženo z perspektivy obecného prospěchu a blaha celého království a vyjadřováno prostřednictvím emočního rejstříku. Také v básnických pasážích, které se vztahují k anulaci prvního manželství Přemysla Otakara II. a k uzavření druhého svazku, podle kronikáře „nařká všechen lid“, když ze země odchází Markéta Babenberská, ale „s Kunhutou, druhou chotí, se radosti opět začínají navracet“.⁷³ Radost, která je ve druhém případě nepopíratelně spojena se zajištěním dědice (proto se hned další zmínka o Kunhutě týká počtu dětí, které Přemyslovi porodila), se v prvním případě vztahuje i na královnu neplodnou. Souvisí to s jednou z nejdůležitějších rolí, jež s sebou ženské kralování přináší, totiž s mateřským vztahem k poddaným království.

Konstatovat význam královského mateřství může působit banálně, není ovšem bez zajímavosti analyzovat způsob, jakým o této konstitutivní roli královny kronika pojednává. Bernard Guenée, který se zabýval pronikáním zpráv o královské rodině do francouzských „oficiálních“ kronik, zjistil minimální zájem o tento aspekt.⁷⁴ Ani Zbraslavská kronika mu nevěnuje příliš mnoho pozornosti, nicméně tematizuje dvě role královny jako matky, jež mají bezprostřední souvislost s rolemi královny ve vztahu ke *communitas regni*. První z nich je role matky milující. Občasné zmínky o mateřské lásce, především v souvislosti s Eliškou Přemyslovnou, zcela zastihuje emočně nabitá epizoda její svatby s Janem Lucemburským ve Špýru. Citovost, která prostupuje středověké texty, narativní, ale též diplomatické, je samozřejmě nutno číst jako kulturní produkt podléhající literárním a symbolickým vyjadřovacím prostředkům; na druhou stranu by neměla být vnímána pouze jako rétorická figura.⁷⁵ Dotyčné pasáže jsou o to zajímavější, že Petr dosvědčuje autentičnost svého vyprávění osobní účastí na událostech, současně však prostřednictvím chování a fiktivních promluv naroubovaných na biblické výroky stylizuje hlavní účastníky, Jindřicha VII. a Markétu Brabantskou, do značně odlišných pozic.

Král se podle kronikářova svědectví k Elišce chová laskavě, královnino uvítání je ale jako „milující náruč mateřská“ a rovněž její gesta, polibky a objetí zrcadlí

70) FRB IV, s. 26.

71) Tamtéž, s. 86.

72) *Ad consolacionem et petitionem gentis Polonie*. FRB IV, s. 85. Překlad Jana Nováka používá slovo „potěcha“, což lépe vystihuje význam latinského *consolatio*. *Kronika Zbraslavská*, Praha 1905, s. 147, 148.

73) FRB IV, s. 12.

74) Bernard GUENÉE, *L'opinion publique à la fin du Moyen Âge*, Paris 2002, zejm. s. 23–30.

75) Srov. Damien BOUQUET – Piroška NAGY, *Une histoire des émotions incarnées*, *Médiévales* 61, 2001, s. 5–24.

intimitu i větší citovou expresivitu.⁷⁶ Také vztah královského páru k synovi je pojednán rozdílně, ač je výslovně řečeno, že k němu oba chovali velikou lásku. S královým tichým smutkem nad loučením, s jeho odtažitostí a vážností ostře kontrastuje hlasitý nářek královny, jemuž kronikář věnuje prakticky celou kapitolu a jehož opravdovost stvrzuje svým vlastním dojetím.⁷⁷ Je to také královna, kdo svého potomka vztahuje ke svému tělu („sladké dětátko mé“) i citům („světlo očí mateřských“).⁷⁸ Markétina mateřská role je tedy naprosto dominantní v zobrazení její osobnosti. Oběma rodičům jsou sice přiznány stejné pocity, avšak gesta i slova mají jasně odrážet odlišné chování. Nechci zde naznačovat, že veřejné projevy smutku či bolesti byly omezeny pouze na ženy.⁷⁹ Spíše je zde opět zobrazena komplementarita panovnického páru. Na rozdíl od Jindřichova otcovství je ovšem ve špýrských epizodách Markétino mateřství určujícím znakem jejího postavení.

Další rolí, kterou Zbraslavská kronika ve vztahu k mateřství královny tematizuje, je výchova královských dětí s ohledem na jejich budoucí zapojení do veřejných záležitostí. Tato úloha je zakotvena již v raně středověkých mariánských korunovačních invokacích, které zdůrazňují nejenom fyzickou plodnost královny, ale také plodnost duchovní, tj. zajištění ctností budoucího krále.⁸⁰ Ve francouzském prostředí se jako symbol mateřské péče a vzorné křesťanské výchovy prosadila Blanka Kastilská vyučující budoucího „svatého krále“ Ludvíka IX. umění vládnout.⁸¹ Tento aspekt je však v prameni, jímž se zabýváme, zcela opomenut. Zato ve způsobu, jak je pojednán vztah královny Kunhuty k Václavovi II., nacházíme jakési anti-exemplum mateřského chování, a to navzdory Otově snaze neformulovat explicitní morální odsudek královnina mileneckého poměru. V době braniborské správy, kdy Kunhuta pobouřeně opouští Bezděz, neboť „pocituje nelibost nad urážkami, kterých se dopouštějí na milovaném synáčkovi“, je jasně vyjádřen její zájem o syna.⁸² Po navázání poměru se Závišem a zejména po Václavově návratu do Čech je však její vztah nahlížen zcela

76) *Venit puella [...] quasi ad maternum piissimum gremium*. FRB IV, s. 145–146.

77) Tamtéž, s. 155–156.

78) Tamtéž, s. 155. Časté odkazy na mateřské pouto skrze těhotenství a porod konstatuje např. Didier LETT, *Les enfants au Moyen Âge*, Paris 1997, s. 99–102.

79) K otcovské lásce a jejím projevům srov. např. Juliann VITULLO, *Fashioning Fatherhood: Leon Battista Alberti's Art of Parenting*, in: *Childhood in the Middle Ages. The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, ed. Albrecht Classen, Berlin 2005, s. 341–353; Katherine SOWLEY, *Le rôle du père dans la construction de la féminité : témoignages littéraires et artistiques entre médiéval et moderne*, in: *Le Legs des pères et le lait des mères ou comment se raconte le genre dans la parenté du Moyen Âge au XXIe siècle*, edd. Marc-Jean Filaire – Isabelle Ortega, Turnhout 2014, s. 65–75. Vztah genderu a narativního pojetí citů kriticky hodnotí Elke KOCH, *Inszenierungen von Trauer, Körper und Geschlecht im Parzival Wolfram's von Eschenbach*, in: *Codierungen von Emotionen im Mittelalter*, edd. C. Stephen Jaeger – Ingrid Kasten, Berlin – New York 2003, s. 143–158.

80) Dominique IOGNA-PRAT, *La Vierge et les ordines de couronnement des reines au IXe siècle*, in: *Marie. Le culte de la Vierge dans la société médiévale*, edd. týž – Éric Palazzo – Daniel Russo, Paris 1996, s. 101–107, zde s. 105. K roli vychovatelky ve vztahu ke ctnostem královny např. Pamela KALNING, *Virtues and Exempla in John of Wales and Jacobus de Cessolis*, in: *Princely Virtues in the Late Middle Ages, 1200–1500*, edd. István Bejczy – Cary Nederman, Turnhout 2007, s. 139–177.

81) A.-H. ALLIROT, *Filles du roy de France*, s. 225–254; Elizabeth MCCARTNEY, *The King's Mother and Royal Prerogative in Early-Sixteenth-Century France*, in: *Medieval Queenship*, s. 117–141 (s. 122–124).

82) FRB IV, s. 15.

odlišně.⁸³ Nejprve kronikář zaznamenává královninu žádost o odpuštění jejího prohřešku, a protože Václav je ze své pozice nejvyšším strážcem spravedlnosti, obrací se na něj současně jako na syna i krále.⁸⁴ Tak je zcela zřejmým způsobem artikulována těsná propojenost mezi královskými rodinnými vztahy a rovinou politickou. Václavova vstřícnost však není vykládána jako projev královské milosti, nýbrž jako chlapecká touha po mateřské lásce. Ambivalentnost situace tedy spočívá v tom, že jako král je současně zdrojem morální autority, neboť matce uděluje odpuštění a přijímá ji ke dvoru, a přitom je jako syn veden svou dětskou přirozeností, a tudíž i polickou nevyzrálostí, jak je zdůrazněno systematickým používáním označení *puer*. Jeho dětská mysl, k níž snadno doléhá „mateřské lichocení“, je také důvodem vzestupu Závěšovy moci.⁸⁵ Královna pak nese přímou vinu – neboť vše se děje s jejím souhlasem – na Václavově úplném odstavení od konstitutivních prvků královské moci: je umlčen, takže neprobíhá žádná komunikace s poddanými, a je mu zabráněno ve výkonu spravedlnosti. Závěš jej navíc naučí zabývat se dětskými hrami, aby sám mohl nerušeně vládnout.⁸⁶ Kunhuta tedy naprosto selhává v úloze královské matky, neboť není pro syna morální autoritou, a naopak jej musí prosit o shovívavost; v žádném ohledu jej také nepřipravuje na výkon královské funkce, a dokonce souhlasí s tím, aby z ní byl vytlačen. A konečně tím, že upřednostňuje milence před synem, selhává v hlavním poslání svého úřadu, totiž bez ohledu na osobní zájmy zajistit nejenom dynastickou kontinuitu, ale též dědická práva a přístup k moci pro své potomky. Nehledě na to, jak rozporně moderní historiografie hodnotí Kunhutin vliv na Václava, je jistě příznačné, že kronikář jej vnímal jako skutečně fatální, a připisoval tak královskému mateřství dalekosáhlou moc.⁸⁷

Morálně-didaktická působnost a citovost královského mateřství, konstatovaná v těchto dvou sondách, jsou hlavními ctnostmi, jimiž se vyznačuje královnin vztah ke *communitas regni*. Toto pouto se sice symbolicky ustavuje aktem korunovace, ale jeho naplnění je podmíněno snahou královny, jež v naprosté většině přicházela z cizího prostředí, stát se smysluplnou součástí tohoto společenství. Ve Zbraslavské kronice se tento motiv zrcadlí ve známé pasáži, v níž se Petr Žitavský znepokojuje nad jazykovou nevybaveností první manželky Karla IV., a stejně tak i druhé choti jeho otce o dva roky později.⁸⁸ V tomto případě se nejedná o nacionálně motivovaný strach z cizosti, jak dokazuje kronikářova spokojená poznámka, že markraběnka

83) K datování Kunhutina vztahu se Závěšem, okolnostem jejich pobytu na Moravě i příchodu do Prahy a sňatku srov. Libor JAN, *In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudům Ješka, syna Závěše z Falkenštejna a královny Kunhuty*, Český časopis historický 3, 2000, s. 453–475, zde s. 453–460.

84) FRB IV, s. 23. K používání královské titulatury Václavem II. již před rokem 1285 (předpokládáné udělení českých zemí v léno Rudolfem Habsburským) srov. R. ANTONÍN, *Ke kořenům zahraniční politiky Václava II.*, s. 37–42.

85) FRB IV, s. 23.

86) Tamtéž, s. 24.

87) Václav NOVOTNÝ považuje Kunhutin vliv za přečeňovaný, srov. *Zbraslavská kronika*, Praha 1905, s. 37. Josef ŠUSTA se naopak přiklání k pravdivosti líčení Zbraslavské kroniky, které vnímá jako psychologicky věrohodné, srov. *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 340–341. V. VANÍČEK se rovněž kloní ke Kunhutině poměrně výraznému vlivu: *Velké dějiny III*, s. 388–389.

88) FRB IV, s. 320, 331.

Blanka se snaží učit německy, „aby se mohla přívětivěji stýkat s lidmi“.⁸⁹ Toto je v podstatě jediná zmínka, kterou kronika stran Blančina působení v roli budoucí královny nabízí, ovšem její význam je zjevný především ve srovnání s odsudkem Beatrix Bourbonské, která žádnou podobnou snahu ve vztahu ke své nové zemi nevyvinula, jakkoli je tento aspekt pouze implicitně obsažen v komentáři o její neoblíbenosti.⁹⁰ Tím, že se manželka následníka trůnu snaží překonat přirozenou vzdálenost, která ji dělí od jejích poddaných, přijímá právě onen veřejný aspekt své role v rámci politického těla království.

Úřad královny je neodmyslitelně propojen s obecným dobrem země.⁹¹ Již jsem zmínila, že příchod královny Kunhuty do Čech byl podle kroniky provázen všeobecnými projevy radosti lidu.⁹² Zájem o obecný prospěch je na druhé straně určujícím rysem dobré královny. Ve své obhajobě Eliščina nároku na trůn Petr Žitavský zdůrazňuje princeznino znepokojení a zármutek nad zkázou „otcovského království a jejího dědictví“.⁹³ V rozmluvě s opatem Konrádem Eliška dokonce spojuje s rozháraným stavem veřejných věcí touhu zemřít.⁹⁴ Její ztotožňování osobního štěstí s kýženým rozkvětem království je tak v očích kronikáře jasným znamením předurčenosti, aby se právě ona stala zachránkyní svého lidu a pokračovatelkou otcovského díla.

Za nejzřejmější projev královnina veřejného mateřství lze označit roli přímlyvkyně za své poddané. Jako předobraz nejčastěji sloužila již zmiňovaná Ester, ale inspiraci nabízel také rejstřík mariánské zbožnosti, jež skrze obraz Marie orodovnice nabízela ideál duchovního mateřství.⁹⁵ V úvodu jsem zmínila, že tato funkce měla získat na významu především v souvislosti s úpadkem samostatné politické moci úřadu královny. Zdá se nicméně, že se uvedený motiv v průběhu středověku uplatňoval rozdílně, a to v závislosti na geografické oblasti a pravděpodobně i na politických kontextech. Například Joanna Laynesmith, jež se zabývala pozicí anglických královen v 15. století, v době mnoha politických převratů a bojů o moc, popřela, že by role královny přímlyvkyně byla nějakým zvláštním způsobem tematizována.⁹⁶ Její závěry jsou jasným varováním před snahou hledat univerzální pojetí úřadu královny v období vrcholného a pozdního středověku. Přesto nelze četnost obrazu přímlyouvající se královny pominout.⁹⁷ Ve francouzském prostředí

89) *Ut autem hominibus benignius possit convivere, linguam Teutonicam incipit discere.* FRB IV, s. 320.

90) Tamtéž, s. 335

91) K pojmu „obecného dobra“ výběrově Matthew KEMPSHALL, *The Common Good in Late Medieval Political Thought*, Oxford 1999; Týž, *The Language of Common Good in Scholastic Political Thought*, in: *Il bene comune: forme di governo e gerarchie sociali nel basso medioevo*, Spoleto 2012, s. 15–34; Franco CARDINI, *Il bene comune nella cronachistica medievale*, tamtéž, s. 447–488; Alain BOUREAU, *La religion de l'État. La construction de la République étatique dans le discours théologique de l'Occident médiéval (1250–1350)*, Paris 2006, s. 120–143.

92) Viz pozn. 73.

93) FRB IV, s. 122.

94) Tamtéž, s. 123–124.

95) S ohledem na roli královny přímlyvkyně John PARSONS, *The Queen's Intercession in Thirteenth-Century England*, in: *Power of the Weak*, s. 147–177.

96) J. LAYNESMITH, *The Last Medieval Queens*, s. 139.

97) Srov. pozn. 55.

je pevnou součástí slavnostních vjezdů i obvyklým motivem panovnické reprezentace, obecně pak významnou součástí naučení zrcadel určených královnám.⁹⁸ Také ve Zbraslavské kronice tato funkce významně doplňuje obraz ideální královny. Při popisu příjezdu Guty Habsburské do Čech kronikář klade důraz na to, že litovala ubohé a „hořce truchlila“ nad zpusťšenou zemí. Na základě jejích příslibů pomoci pak „chudí nabývali útěchy a ne tak uklidněnější jako šťastnější velebili hned v příchodu své paní spasitelku všech“.⁹⁹ Královna se tedy aktivně podílí na obecném dobrém, a to především svou láskou k poddaným. Toto politické mateřství královny pak dokonce může symbolicky nahrazovat mateřství tělesné, pokud je královský pár neplodný.¹⁰⁰ Explicitně to formulují básnické skladby oslavující anglickou královnu Annu Lucemburskou. Kromě její zbožnosti a pomoci těhotným ženám při porodu, již zmiňuje epitaf na jejím hrobě, tyto texty nezvyklým způsobem vyzdvihují péči o ubohé i roli tišitelky Richardova hněvu při smíru s poddanými.¹⁰¹

Role přímlyukyně je nahlížena z hlediska komplementární funkce obou královských genderů. Královna prosící svého manžela o slitování se vůči němu chová jako k autoritě: potvrzuje tak správnou hierarchii jejich postavení a současně doplňuje „femininní“ aspekt jeho moci – slitovnost. Milosrdenství totiž tvoří druhou stranu téže mince a je nezbytnou součástí dobré královské vlády.¹⁰² Když král jedná v součinnosti se svojí manželkou, může plně uplatnit přísnost spravedlnosti a zároveň od této spravedlnosti ustoupit, aniž by projevil slabost.¹⁰³ Pro samostatně vládnoucí královny či královny regentky mohlo být ideální naplňování těchto dvou požadavků – zajištění spravedlnosti a slitovnosti vůči těm, kdo se prohřešili – komplikovanější, neboť se snadno dostávalo do konfliktu s dobovými genderově definovanými představami o vhodném chování žen. Ukázala to Sarah Duncan na základě kritických výpovědí o Marii Tudorovně a Alžbětě I. Negativní obrazy obou sester pracovaly jak s motivem krutosti, tak s tématem přílišné slitovnosti. Ta

98) M. GAUDE-FERRAGU, *La reine au Moyen Âge*, s. 122–133. Z nejznámějších naučení srov. *Christine de Pizan, Le livre des trois vertus: édition critique*, edd. Charity Cannon WILLARD – Éric HICKS, Paris 1989, s. 33–36, a *Epistre à la reine*, ed. Angus KENNEDY, *Revue des langues romanes* 92, 1988, s. 253–264, kde Kristina vyzývá královnu Isabelu Bavorskou k zajištění míru mezi znesvářenými princí. K tomu zejména T. ADAMS, *Moyennerresse de traitié de paix*, s. 176–200; TÁŽ, *Isabeau de Bavière et la notion de régence chez Christine de Pizan*, in: *Desireuse de plus avant enquerre... : actes du VIe Colloque international sur Christine de Pizan*, edd. Liliane Dulac – Anne Paupert – Christine Renos – Bernard Ribémont, Paris 2008, s. 33–44.

99) FRB IV, s. 27.

100) J. PARSONS, *The Pregnant Queen*, s. 39–61.

101) Michael VAN DUSSEN, *From England to Bohemia. Heresy and Communication in the Later Middle Ages*, Cambridge 2012, s. 16–36.

102) Základní přehled Jacques KRYNEN, *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Âge*, Paris 1981, s. 184–199; k vývoji pojetí milosrdenství v knížecích zrcadlech Michael HOHLSTEIN, *Clemens Princeps: Clementia as a Princely Virtue in Michael of Prague's De regimine principum*, in: *Princely Virtues in the Late Middle Ages*, s. 201–217; k teologickému pojetí dvojice spravedlnost-milosrdenství Yelena MAZOUF-MATUSEVICH – István BEJCZY, *Jean Gerson on Virtues and Princely Education*, tamtéž, s. 219–236; pro české prostředí R. ANTONÍN, *Ideální panovník*, s. 333–338.

103) Srov. Kristen GEAMAN, *Queen's Gold and Intercession: The Case of Eleanor of Aquitaine*, *Medieval Feminist Forum* 2, 2010, s. 10–33, <http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1802&context=fff> [28. 1. 2015].

je pro ženu v roli královské manželky hlavní devízou a formou uplatňování moci; pro samostatně vládnoucí ženu ovšem naopak představuje potenciální diskreditaci jejích vladařských schopností. A na druhou stranu, absence či nedostatek milosrdenství jsou u ní pocítovány jako větší odklon od panovnického ideálu, než když se jedná o krále.¹⁰⁴ Zbraslavská kronika se k potenciálnímu konfliktu ženství a výkonu moci vyjadřuje jen letmo, a to ve známém odsudku chování Elišky Přemyslovny, který vzbudil pozornost právě svou kritičností vůči jinak opěvované královně.¹⁰⁵ Domnívám se, že když Petr Žitavský implicitně odsoudil Eliščinu neochotu přijmout dohodu s pánem z Lipé, zaviněnou „zatvrzelostí ženské mysli“,¹⁰⁶ naznačoval, že rolí královny je i v případě nepřítomnosti manžela v zemi a jejího regentství především vstřícnost a slitovnost, a to s ohledem na všeobecný mír, který je přednější než vymáhání královských prerogativ. Královna, byť nadaná veřejnou mocí, má v očích Petra Žitavského zůstat inkarnací ideálního ženství, jež se uplatňuje v rámci celého společenství.

Královna vdova, smilné tělo a znesvářené království

Středověká románová literatura, místo aby se zaměřila na roli královny při zajištění dynastického pokračování, často raději nastavuje zrcadlo nedovolenému sexuálnímu chování královských manželek. Tělo královny je nahlíženo především jako zdroj politické nestability a rozkladu dvora, potažmo celé politické společnosti, jako je tomu v případě dvou nejslavnějších středověkých královských cizoložnic Ginevry a Izoldy.¹⁰⁷ Hojnost tohoto motivu i jeho stálost v diachronní perspektivě vyjadřuje úzkost ve vztahu k tělu královny a k moci, kterou může představovat prostřednictvím intimity královského lože,¹⁰⁸ ale také s ohledem na ohrožení legitimacy potomstva. Proto také všechny politické převraty v Anglii od Eduarda II. po Richarda III.

104) Sarah DUNCAN, „*Most Godly heart fraight with al mercie*“. *Queen's Mercy during the Reigns of Mary I and Elizabeth I*, in: *Queens and Power in Medieval and Early Modern England*, edd. Carole Levin – Robert Bucholz, Lincoln – London 2009, s. 31–50. Je nicméně třeba upozornit, že i přílišná přísnost ze strany krále byla potenciálně zdrojem kritiky, srov. Gisela NAEGLE, *Stadt, Recht und Krone: Französische Städte, Königtum und Parlement im späten Mittelalter I*, Husum 2002, s. 347–351.

105) T. HOSCHEK, *Der Abt von Königsaal*, s. 4–5, 77–79; dále např. Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 255.

106) FRB IV, s. 243. Současně je třeba upozornit na kritiku přílišné vstřícnosti krále Jana vůči šlechtické opozici při uzavření domažlických úmluv roku 1318, která odkazuje k ideálu spravedlivého (tedy i přísného) panovníka: tamtéž, s. 247–248.

107) Peggy McCracken, *The Romance of Adultery: Queenship and Sexual Transgression in Old French Literature*, Philadelphia 1998, s. 30–32. Dále Joanna LAYNESMITH, *Telling Tales of Adulterous Queens in Medieval England: from Olympias of Macedonia to Elizabeth Woodville*, in: *Every Inch a King: Comparative Studies on Kings and Kingship in the Ancient and Medieval Worlds*, edd. Lynette Mitchell – Charles Merville, Leiden – Boston 2013, s. 195–214, která upozornila na to, že získání Ginevřina těla Mordredem v nejstarší verzi příběhu, kterou zaznamenal Geoffrey z Monmouthu v *Historia regum Britanniae*, se přímo rovná zisku politické moci na úkor legitimního manžela (s. 205).

108) K symbolu královského lože, mj. ve vztahu k cizoložství, v české verzi příběhu o Tristanovi a Izoldě srov. Martin ŠORM, *Représentations de l'intimité dans le roman arthurien tchèque*, Médiévales 67, 2015, s. 49–65.

Alexandra Makedonského a krále Artuše.¹¹⁶ Nicméně pro Otu se bezesporu jedná především o prostředek, jak zbavit královnu vdovu hlavní zodpovědnosti. To je ještě umocněno odkazem na její čistotu a počestnost, dříve než ji Záviš „zhanobil a poskvrnil přitom lože již mrtvého českého krále“.¹¹⁷

Královnino tělo je tedy nahlíženo z dvojího hlediska: samo o sobě je klíčem ke společenskému a politickému vzestupu, přestože tomu okolnosti a reálné rozložení sil v království po smrti Přemysla Otakara II. nenasvědčovaly, a to proto, že bylo „zmocněno“ svou připoutaností ke královskému loži. Díky ní je veřejným tělem, jež se samo stává odkazem na královskou moc a její důstojnost. V Kunhutině případech její angažovanost končí již zmiňovanou rolí prostřednice ve smíru Václava se Závišem, tedy předáním moci svému novému manželovi. Kronika totiž její další působení na pražském dvoře interpretuje jako prostý souhlas s tím, jak si počíná Záviš a jak si na úkor jejího syna uzurpuje královskou autoritu.¹¹⁸ Některé kroniky karlovske doby, byť nepřímo vycházely ze zbraslavského vyprávění, na tuto epizodu přemyslovských dějin pohlížejí jinak a přiznávají Kunhutě zásadní podíl na Závišově vládnutí a na odstavení Václava od moci.¹¹⁹ V podání Oty Durynského není vdova po Přemyslu Otakarovi II. odsouzena explicitně, výmluvně je však jak označení jejího mileneckého vztahu za „jedovatou rozkoš“, tak i absence jakékoli chvály po zmínce o její smrti. Kronikář ji při této příležitosti nedefinuje jako královnu, ale pouze jako *mater domini Wenceslai regis*.¹²⁰ Ačkoli zde tedy nenacházíme přímý morální odsudek jako ve vyprávění Beneše z Weitmile,¹²¹ glosou, že svým mileneckým poměrem Kunhuta způsobila „pohoršení všech počestných paní a žen“,¹²² i zbraslavský autor poukazuje nikoli na čistě etický, ale též veřejný aspekt královnina chování, jež má být svrchovaným příkladem ženských ctností.

Co se týče vdovského chování Alžběty Rejčky, i zde je zarážející, do jaké míry kronika propojuje její milenecký poměr s pánem z Lipé s veřejnými záležitostmi království a vůbec s celou politickou situací. První zmínka o jejich vztahu je účinná v souvislosti s dobytím tří východočeských měst, která královna vdova držela, v rozbouraném kontextu bezprostředně po maršálově uvěznění na sklonku roku 1315. Tehdy, jak říká Petr Žitavský, Alžběta vystoupila proti králi, neboť svou přízeň milostivě věnovala jeho oponentovi.¹²³ Další zmínka o jejich mileneckém poměru

116) Podle románů o Alexandrovi spatřil Alexandr světlo světa díky čarám svého otce, egyptského vládce Nectaneba, Merlinova kouzla zase přispěla ke svedení Artušovy matky. J. LAYNESMITH, *Telling Tales*, s. 195.

117) FRB IV, s. 23.

118) FRB IV, s. 24.

119) *Chronicon Benessii de Weitmil*, s. 459–460. Příbík Pulkava o královně pojednává v první recenzi podstatně méně kriticky než v poslední, šesté recenzi, kde píše: *Demum regina predicta in tantum filium suum, principem Boemie, adhuc iuvenem circumvenit, ut baroni predicto capitaneatum tocius regni committeret... Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae*, s. 170, kde jsou paralelně uvedeny obě verze kroniky.

120) FRB IV, s. 26.

121) *Chronicon Benessii de Weitmil*, s. 460.

122) FRB IV, s. 459.

123) *Ista [...] Heinricum de Lypa propter fidem et servicium favore precipuo graciosius fuerat prosecuta, unde stare incipit cum parte regi Johanni adversa*. Tamtéž, s. 229.

padne u příležitosti sňatku Alžbětiny dcery Anežky s Jindřichem Javorským, který „byl sjednán Jindřichem z Lipé“.¹²⁴ Jejich vztah se dále objevuje mezi důvody Eliščina odmítnutí vzít tohoto pána na milost při jednáních v létě 1317.¹²⁵ A konečně figuruje také v Jindřichově snaze poštvat krále Jana proti jeho manželce, a tím i v následné krizi roku 1319.¹²⁶

Na počátku celé „zápletky“ tedy stojí protikrálovská politika ambiciózního šlechtice a snaha co nejvíce rozšířit svou moc. V tomto světle milenecký vztah ke královské vdově působí jako soukromá záležitost, která se pouze jaksi přelila do veřejného prostoru království. Tak je také celý politický rozkol v historiografii často čten.¹²⁷ I Petrova pozdější poznámka, že mezi královnou a její nevlastní matkou „již dlouhý čas panuje zvláštní nenávisť“, jako by celou krizi a její paroxysmus v roztržce mezi manželi vysvětlovala osobní antipatií mezi oběma ženami. Za povšimnutí ovšem stojí kronikářova formulace jednotlivých zmínek. Nejenom že vdavky nejmladší dcery Václava II. byly uzavřeny „na škodu krále Jana“, ale na jeho škodu je i to, že pan Jindřich vzplanul ke královně vdově. Jejich vztah je pak na jednom místě označen za zdroj „pohoršení“ (*scandalum*), což je v historiografickém kontextu výraz užívaný především ve významu veřejném a politickém, nikoli soukromém a etickém.¹²⁸ Podruhé kronikář toto slovo k Alžbětě Rejčce vztahuje při zmínce o její oblíbě ze strany krále Jana. Do věty bylo ovšem prokazatelně doplněno ještě při samotné redakci textu, jak ukazuje Petrův autograf, dosvědčující potřebu zdůraznit nepřijatelnost celé situace. Podle Anny Pumprové kronika obsahuje relativně málo negativně doplněných hodnocení; ve větší míře se jedná o autokorekci. Z hlediska obecné eufemizující tendence dodatečných zásahů je tedy vložení obratu *non sine multorum scandalo* o to výmluvnější.¹²⁹ Alžbětiným volným svazkem je ohrožena sama královská moc, protože mocenské konfigurace jsou ve Zbraslavské kronice myšleny prismatem osobních, manželsko-mileneckých vztahů. Rivalita mezi Janem a Eliškou na jedné straně a předním představitelem šlechtické obce na straně druhé, stejně jako rivalita mezi oběma královnami i králův kladný vztah k manželčině

124) *Predictum autem matrimonium per Heinricum de Lypa [...] in preiudicium domini Johannis [...], ut dicitur ab omnibus, est contractum.* Tamtéž, s. 234.

125) *Iipse namque Henricus nimis contra se exacerbaverat mentem Elizabeth regine faciendo, que sibi sciverat non licere. [...] domine Elizabeth, que vocatur regina de Gretz, in prejudicium regis plus, quam decuit, adhesit...* Tamtéž, s. 243.

126) *Porro cum idem Henricus dominari in regno et aliis preferri quereret, seque per reginam in hoc impediri cognosceret, excogitabat omnes modos, quos poterat, ut hanc turbaret, presertim quia idem Henricus dominam Elizabeth, novercam huius regine, cum scandalo multorum valde dilexit, ut illi placere posset amplius, istam desplexit.* Tamtéž, s. 250.

127) Josef ŠUSTA obviňuje Palackého z přehánění, když tento tvrdí, že za politickou krizí stojí „domácí malicherný svár dvou královských paní“, srov. *Dvě knihy českých dějin. Počátky lucemburské*, Praha 1919, s. 228–231, ale sám píše: „A také tentokrát zašlehalo do vývoje věci náladově zápalná vlna ženských žárlivosti, ctizádostí i erotických osudovostí“, srov. *České dějiny II/2. Král cizinec*, s. 229, s. 254–255. Tak i Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IVa*, Praha 2003, s. 52–56; B. KOPÍČKOVÁ píše: „Rejčka byla ve výhodě i proto, že vystupovala jako královna vdova v podstatě soukromě,“ srov. *Eliška Přemyslovna*, s. 58.

128) Srov. Bernard GUENÉE, *Fiction et réalité dans l'œuvre du Religieux de Saint-Denis : l'exemple de la paix de Tournai (1385)*, *Revue des langues romanes* 97, 1993, s. 3–13.

129) A. PUMPROVÁ, *Svědectví autografu*, s. 259–261.

protivníci fungují jako vektory vzniku a eskalace politické i manželské krize panovníckého páru, ale klíčem k této krizi je právě tělo královny vdovy, v němž se tyto osy setkávají.

Vdovství Kunhuty Haličské i Alžběty Rejčky je v moderní historiografii nahlíženo především jako soukromá životní etapa, která jim nabídla mimořádnou a ojedinělou míru svobody.¹³⁰ Podle mého soudu je ovšem zcela příznačné, že ačkoli oba zbraslavští kronikáři jejich chování zjevně neschvalovali, posuzovali je v první řadě z hlediska společensko-politického dopadu. Zároveň však obě královny pojednali jako víceméně pasivní postavy svého příběhu, jež se nevyznačují žádnými samostatnými činy, kromě oné zásadní skutečnosti, že cestu k velkým činům, destabilizujícím politické společenství, otevřely prostřednictvím titulu královské vdovy svým milencům. Takové opomenutí jejich vlastního, v mnoha ohledech energického a obratného vystupování nasvědčuje, že jsou posuzovány zejména z perspektivy svého statusu, jeho mocenského potenciálu a rovněž v konfrontaci s ideálem, který byl na tuto životní etapu vázán.¹³¹ Ten jako jediná paradoxně naplňuje Eliška Přemyslovna, o níž Petr prohlašuje, že je v Praze „jako vdova“.¹³²

* * *

Cílem této studie bylo vytvořit základní přehled motivů, které jsou v souvislosti s úřadem královny ve Zbraslavské kronice tematizovány, a na základě analýzy vybraných pasáží postihnout, jakým symbolickým a ideovým repertoárem její autoři disponovali při vyprávění o jednání královen v různých historických kontextech. Každý narativ – aniž bychom mu upírali propojenost se sociální realitou, kterou zobrazuje – vzniká interpretací událostí, jež může být více či méně reflektovaná, vždy je ale závislá na myšlenkovém a jazykovém vybavení autora. Zasazovat historické dění do širších, často morálních souvislostí bylo ostatně jedním z hlavních cílů středověkého kronikářství. Proto lze i v textu Zbraslavské kroniky postihnout konstantní napětí mezi představou o ideálním chování jednotlivých aktérů a realitou, s níž byl pisatel konfrontován. Hledáním společných míst, a to jak v kronice samotné, tak v širším geografickém i časovém horizontu, jsem chtěla poukázat na výkladové vzorce, které se mohou ve vyprávění uplatňovat. To samozřejmě neznamená, že by existoval univerzální způsob uvažování o postavení a funkci královny ve středověku, jak dokazují i srovnání s pozdějšími texty, které ze Zbraslavské kroniky vycházely a mnohé významy záměrně posouvaly jinam.

Ačkoli královna procházela stejným životním cyklem jako většina laických žen, na základě rolí, jež z něho vyplývaly, nabývala na rozdíl od nich veřejné moci. Její

130) Viz pozn. 129, dále srov. V. VANÍČEK, *Velké dějiny* III, s. 379–416; Gabriela ŠAROCHOVÁ, *Radostný úděl vdovský: královny vdovy přemyslovských Čech*, Praha 2004.

131) K rozhodnému jednání královny Kunhuty po Přemyslově smrti srov. V. VANÍČEK, *Velké dějiny* III, s. 379–416. K hodnocení Alžbětiny rozhodnosti a politické obratnosti srov. R. ANTONÍN, *Žena dvou králů*, s. 14–17; Týž, *Alžběta Rejčka a souboj o český trůn v letech 1306–1308*, in: Chrám Svatého Ducha, s. 17–31.

132) FRB IV, s. 275. K tomuto motivu podrobněji Věra VEJRYCHOVÁ, *Figures des reines dans les chroniques tchèques du XIVe siècle : idéal, pouvoir, transgressions*, *Médiévales* 67, 2015, s. 31–47.

„soukromé“ úspěchy při výchově královských dětí či poskytování morální opory manželovi se tak stávají záležitostmi dopadající na celé království. Stejně tak je tomu i v případě selhání, jež Zbraslavská kronika tematizuje v podstatně větší míře, ať v souvislosti s manželskou krizí Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny, či ve vztahu ke špatné výchově následníka trůnu v případě královny Kunhuty. Z textu je zřejmé, že ani jednání královské vdovy nelze posuzovat jako soukromé, neboť bez ohledu na to, že se skrze svoji blízkost k následníkovi trůnu mohla stát zdrojem moci, měla její pozice politicky destabilizační potenciál. Proto musí být všechny tyto role královny jako manželky a matky nahlíženy ve spojitě perspektivě, kdy království ve svém celku funguje jako určité prodloužení královské domácnosti: Ke královně, jež je poslušná svého manžela a přispívá mu dobrou radou, jež vychovává následníka trůnu k politické moudrosti a bdí nad pokojnými vztahy v rodině, nutně patří královna usilující o obecné dobro, královna milosrdná, utěšující svůj lid a zasazující se o všeobecný mír. Všechny tyto komponenty obecného ideálu ženské panovnické moci se proplétají i Zbraslavskou kronikou, mnohdy jsou ale formulovány pouze jako kritický komentář k situaci, v níž jsou tyto formy uplatňování moci pouhými desideraty.

V královských *ordines* se zdůrazňuje povinnost krále vést všechny lid ke spáse; v případě královny je tato úloha zmíněna, ale stojí v pozadí, neboť jejím hlavním úkolem je stát se matkou příštího krále.¹³³ Na druhou stranu je z analyzovaných pasáží zřejmé, že oba zbraslavští kronikáři chápou vládu i péči o obecné dobro jako komplementární role královského páru, který má zrcadlit ideální manželství i rodičovství ve vztahu ke *communitas regni*. Tuto představu o nerozlučnosti krále a královny pro blaho země vystihuje modlitba, jíž Petr Žitavský zakončuje zprávu o příchodu markraběnky Blanky do Čech:

„Bože, ó věčný králi, i Kriste s nejvyšší mocí,
na tyto pohlédni teď a jednej otcovsky s nimi.
Ochráncem jejich buď i vůdcem, strážcem a správcem,
aby, vedeni tebou, tak zároveň v hodnosti stáli,
mír aby české zemi a prospěch přinéstí mohli.“¹³⁴

Aniž bych chtěla tvrdit, že gender slouží jako hlavní kategorie, jíž lze artikulovat přístup k politické moci, její výkon či krizi, zdá se mi nápadné, jak konstantně se tyto motivy vynořují. Založení domácí dynastie je v zakládajícím kronikářském textu i v navazující historiografické tradici popsáno prostřednictvím předání soudní moci do rukou muže – manžela. Politická krize Českého království v letech 1315–1319 je opět nahlížena optikou královského páru a různých rozkladných vlivů, které na něj působí a které se zaměřují na otázku moci královny. V ideálním královském páru se maskulinita krále uplatňuje v součinnosti s feminitou královny a v případě selhání jednoho z nich se narušuje i genderově definované normativní chování

133) V. ŽŮREK, *Korunovace královny Žofie*, s. 204.

134) *O Deus, eterne rex, et tu Christe superne / Nunc super hos cerne, facias ipsisque paterne. / Horum protector, dux, custos, estoque rector, / Ut te rectore pariter sic stent in honore, / Quod pacem terre possint et commoda ferre.* FRB IV, s. 320.

druhého. Takový způsob nahlížení politické situace v zásadě přitakává samotné definici kategorie genderu, která, jak ve své slavné eseji tvrdí Joan Scott, je nejenom jedním z konstitutivních prvků sociální interakce, ale také prvotním způsobem označování mocenských vztahů.¹³⁵

SUMMARY

The Office of the Queen and its Reflection in the Chronicle of Zbraslav

One of the possible approaches in studying the role that queens held in medieval society is finding connections between gender and power aspects of their position. In a political system in which offices were awarded with land or court services exclusively to men, queenship represents the only exception, because the power of the vast majority of medieval queens is based on their marriage and motherhood, and thus primarily on gender-defined roles. The study examines the reflection of these relationships and the method of their thematisation in the Zbraslav Chronicle. The conclusions drawn from a single chronicle source naturally do not indicate a universally valid model of the office of the queen, but it is clear that the authors used more general interpretative patterns and motifs. Not only the congratulatory passages that we associate with Judith of Habsburg but also various critical references to or descriptions of the political crisis in 1315–1319 function in the chronicle as a narrative space in which the authors formulate the ideal of royal female power.

The queen's power is seen as complementary to the power of the king and exceeds a purely symbolic level yet at the same time remains closely tied to her femininity. For instance, the motif of the intercessor or mediator of peace in the family is significant. Also, within marriage, the queen is to act as a counsellor and moral buttress for her husband. However, none of these roles has a "private" character, because they are directly tied to the affairs of the entire kingdom. The public dimension of a queen's activity is obvious from the emphasis of the maternal relationship to *communitas regni* and care for the common good. The role of the queen as a wife and mother must be viewed in continuous perspective when the kingdom as a whole appears as an extension of the royal household.

According to the Zbraslav chroniclers, the reign is the result of the synergy of the royal couple, that is, to mirror the ideal marriage and parenthood.

135) Joan SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, in: *Gender and History in Western Europe*, edd. Robert Shoemaker – Mary Vincent, London 1998, s. 42– 65. Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky P405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“. Ráda bych poděkovala Michaele Antonín Malaníkové za cenné rady a připomínky.